

Voorwoord

Het nog immer verder uitdijende oeuvre van de Duitse systeemtheoreticus Niklas Luhmann bekleedt binnen de Vlaamse en de Nederlandse sociologie een bepaald ambivalente plaats. Enerzijds werd het belang van 's mans inzichten in onze contreien al vroeg erkend. Zo figureert Luhmann prominent in het tweede deel van de midden de jaren zeventig in de Aula-pocketserie verschenen mini-reeks *Hoofdfiguren uit de sociologie*. In het daarmee gelieerde, in 1977 gepubliceerde Aula-boek *Sociologische stromingen*, wordt eveneens de nodige ruimte voor Luhmann vrijgemaakt. In de slotbladzijden van de bijdrage 'Systeembenadering en sociologie' geeft auteur A.H.J.M. Hoefnagel niet alleen een beknopt overzicht van diens kerngedachten, maar suggereert hij tevens dat Luhmann onder de levende sociologen de meest inspirerende systeemtheoreticus is. Ook de toekenning van een eredoctoraat aan Luhmann door de Rijksuniversiteit Gent (Faculteit Rechten) en, recenter, door de Katholieke Universiteit Leuven (Faculteit Sociale Wetenschappen), indiceert het bestaan van een zekere consensus in het Nederlands taalgebied omtrent het wetenschappelijk belang van Luhmanns oeuvre. Anderzijds heeft Luhmanns denken nauwelijks school gemaakt onder in Vlaanderen of Nederland werkzame sociologen. In het gros der Nederlands-talige handboeken, theoretische studies of empirische onderzoeken zal men zelfs tevergeefs naar verwijzingen daarnaar zoeken. Waar het werk van Norbert Elias, Jürgen Habermas, Pierre Bourdieu of Anthony Giddens wél duidelijk uitmondde in de profilering van individuele auteurs en onderzoeksgroepen als 'aanhangers van', daar hadden Luhmanns geschriften slechts een sporadische en diffuse invloed in sommige subdisciplines. We denken in dit verband met name aan enerzijds de arbeids- en organisatiesociologie (inz. de Nijmeegse groep rond W. Martens), en anderzijds de godsdienstsociologie en het onderzoek rond verzuiling (inz. de Leuvense groep rond K. Dobbelaere).

De quasi-afwezigheid van een effectieve dialoog met Luhmanns ideeëngoed in Vlaanderen en Nederland hangt misschien samen met de spreekwoordelijke 'afkeer voor *Grand Theory*' onder Nederlandstalige sociale wetenschappers. En het moet gezegd worden: elke vergelijking met de publicaties van de zojuist genoemde sociologische meesterdenkers valt in het nadeel van Luhmann uit. Dat heeft minder te maken met diens schrijf- of betoogtrant, en veeleer met de hoge graad van abstractie en (zelf)reflexiviteit van Luhmanns oeuvre. Die staat gemakkelijke toepassingen, laat staan directe operationaliseringsen, per definitie in de weg. Maar deze voor de hand liggende barrière mag dan al verantwoordelijk zijn voor de geringe impact van

Luhmanns systeemtheorie in Vlaanderen en Nederland, ze bezit ook een positieve zijde. Want voor wie zich de moeite getroost om Luhmanns werk te bestuderen, wordt abstractie al snel synoniem met de mogelijkheid van meerdere concrete 'vertalingen', meerdere dwarsverbindingen met het eigen denk- en onderzoekswerk. Ook de sterke (zelf)reflexieve of expliciet constructivistische inslag van Luhmanns geschriften blijkt bij nader toezien een moeilijk te onderschatten winstpunt. Op grond daarvan kan men namelijk meerdere '(meta-)problemen' die sociale wetenschappers gewoonlijk als eigen aan hun vak beschouwen, omzeilen dan wel te relativëren. Zo formuleert Luhmann hoogst originele 'oplossingen' voor in de sociologie veel besproken kwesties als actor vs. structuur, vrijheid vs. determinisme, micro- vs. macro-benaderingen, e.d. Gegeven deze en andere sterke punten, blijft het alles bij elkaar genomen dan ook verwonderlijk dat Luhmanns systeemtheorie in Vlaanderen en Nederland tot voor kort tenaauwerdood op enige belangstelling of bijval kon rekenen.

Tot voor kort, want het tij lijkt inderdaad te keren. Van een Luhmann-*Welle* is ook thans niet meteen sprake, maar de interesse voor 's mans werk neemt in Vlaanderen en Nederland onmiskenbaar toe, vooral onder jongere academici. Daarbij valt op dat niet alleen sociologen maar ook bij voorbeeld filosofen of literatuurwetenschappers alsnog Luhmanns talrijke publicaties ontdekken als even zovele vruchtbare aanknopingspunten. Deze beginnende interdisciplinaire receptie weet zich bij wijze van spreken gedekt door de brede reikwijdte van de door Luhmann bepleite systeemtheorie enerzijds, en door de voor buitenstaanders vaak schier onbegrijpelijke thematische diversiteit van diens geschriften. Luhmann houdt zich inderdaad niet aan disciplinaire grenzen of verbodsbepalingen. Conform de universalistische claims van zijn systeemtheorie heeft hij zich op talrijke wetenschapsdomeinen begeven. Beleidswetenschap, rechtsdogmatiek en -theorie, communicatiewetenschap, staats- en politieke theorie, organisatietheorie, theologie en filosofie, opvoeding en pedagogiek, wetenschapstheorie, kunst,... tot zelfs de liefde toe: geen enkel terrein of thema lijkt Luhmann af te schrikken. Wellicht verklaart dit gebrek aan een strikte disciplinaire inbedding mede waarom Luhmanns werk zo lang werd genegeerd in onze contreien. Wat eens een nadeel was, is echter blijkbaar de laatste jaren in toenemende mate een voordeel: de alomvattende definitie van 'het sociale' die Luhmann voorstaat, maakt een brede, vakoverschrijdende receptie mogelijk.

In het licht van de groeiende belangstelling voor Luhmanns systeemtheorie leek het de redactie van het *Tijdschrift voor Sociologie* een goed idee om daaraan een apart themanummer te wijden. Gastredacteur Rudi Laermans formuleerde een algemeen raamwerk en contacteerde in functie daarvan mogelijke auteurs. Hij vond onder meer in Tannelie Blom een produktieve medewerker, en kon daarnaast rekenen op entoesiaste toezeggingen van de kant van zowel jongere als oudere Luhmann-kenners. Van de beloofde bijdragen kwamen sommigen spijtig genoeg alsnog te vervallen, en ook de uiteindelijke finalisering van het themanummer bleek moeilijker dan verwacht. De thans voorliggende bundel voldoet naar onze mening echter ruimschoots aan de initiële doelstelling: een algemene kennismaking bieden, zowel met de grondlijnen van Luhmanns algemene theorie van sociale systemen als met de toepassingen daarvan binnen uiteenlopende domeinen. Overigens verschijnt van dit nummer onder de titel *Sociale systemen bestaan* binnenkort ook een aangepaste versie in boekvorm bij uitgeverij Acco.

Rudi Laermans opent het themanummer met drie inleidende bijdragen, samengenomen onder de noemer 'Theorie als passie' (overigens de titel van een in 1987 verschenen vriendenbundel, die Dirk Baecker e.a. samenstelden toen Luhmann zestig werd). In een eerste tekst, 'Het systeem ontstaat, etsi non daretur Deus', schetst Laermans enkele algemene achtergronden van Luhmanns werk. Vervolgens gaat hij nader in op de stijl van Luhmanns publicaties en het daarin gehanteerde theorie-begrip. Een tweede bijdrage, 'De rest is zwijgen', staat uitgebreid stil bij de grondpijlers van Luhmanns systeemtheorie. Vooral voor de bespreking van de notie communicatie, hét kernbegrip in de door Luhmann gehanteerde omschrijving van sociale systemen, wordt de nodige ruimte vrijgemaakt. Ter afronding van deze eerste, als inleidend bedoelde cirkelbeweging rond Luhmanns oeuvre, presenteert Laermans onder de titel 'We kunnen ons geen alternatief voorstellen' de basiscontouren van de analyse die Luhmann van de moderne maatschappij bepleit. Daarin staat de notie van functionele differentiatie centraal, welke Luhmann gaandeweg een meer communicatietheoretische invulling heeft gegeven.

Vanaf het einde van de jaren tachtig gaf Luhmann zijn systeemtheorie een opvallende kentheoretische draai. Met name de notie van observatie c.q. observerende systemen ging in snel tempo een almaar prominenter positie in zijn geschriften bekleden. Deze wending en, daarmee samenhangend, Luhmanns recente visie op zowel kennis en wetenschap als op het statuut van de systeemtheorie als wetenschappelijke onderneming, wordt uitvoerig besproken in het tweede blok, 'Het observeren geobserveerd: wetenschap en systeemtheorie'. *Antoon Braeckman* introduceert in 'De autopoiesis van wetenschap' op een heldere wijze de algemene uitgangspunten van Luhmanns kennis- en wetenschapstheorie. Stapsgewijs voert hij de lezer binnen in de abstracte en complexe maar ook hoogst fascinerende wereld van het zogeheten constructivisme. Aansluitend situeren *Tannelie Blom en Boudewijn Haas* het werk van Luhmann binnen de systeemtheoretische traditie in de menswetenschappen. Vanuit deze invalshoek hernemen zij in 'De ondraaglijke lichtheid van systemen' eerder geïntroduceerde begrippen en noties, maar vullen zij die tegelijkertijd ook verder aan. Zoals gezegd houdt Luhmanns werk zich niet aan de geijkte indelingen in disciplines. In de lijn van de gedachte dat de moderne samenleving in meerdere functionele subsystemen uiteenvalt, heeft Luhmann aparte publicaties aan specifieke sociale systemen gewijd. Daarover gaat het in het derde deel van het themanummer, 'Subsystemen geanalyseerd'. *Marleen Brans en Stefan Roszbach* bespreken enkele 'Luhmanniaanse perspectieven op overheidsbestuur en -beleid'. Het distinctieve karakter daarvan pogen ze te verduidelijken middels een vergelijking met M. Webers beroemde ideaaltyping van de bureaucratie enerzijds, en door een extensieve behandeling van het thema politiek en welvaartsstaat anderzijds. *Tannelie Blom en L.M.A. Timmermans* nemen van hun kant in 'Het recht van de systeemtheorie' het rechtssysteem onder de loep, overigens een domein waarover Luhmann bijzonder veel heeft gepubliceerd. Zij geven een beknopte maar bevattelijke weergave van Luhmanns rechtstheoretische opvattingen, evenals van enkele veel gehoorde kritieken daarop. Tot besluit van dit deel gaat *Raf Vanderstraeten* in 'Sociale differentiatie, inclusie en reflectietheorieën' na hoe de moderne pedagogiek op het proces van functionele differentiatie reageerde. Hij steunt daarbij deels op eigen onderzoek. Zijn bijdrage exempteert echter vooral de kennissociologische aanpak die Luhmann voorstaat in de reeks *Gesellschaftsstruktur und Semantik*, waarvan tot op heden vier delen verschenen.

Met het blok 'De risico's van moraal en de moraal van risico's' verleggen we de aandacht opnieuw van de analyse van specifieke deelsystemen naar de systeemtheoretische benadering van meer algemene kwesties. *Johan Stuy* zet uiteen hoe 'ethiek en systeemtheorie van de moderne maatschappij' zich tot elkaar verhouden. Hij schetst Luhmanns opvatting over moraal en bespreekt kritisch de (beperkte) rol die Luhmann haar in de context van een functioneel gedifferentieerde samenleving toemeet. *Blom en Nijhuis* betogen in 'Risico en gevaar' dat Luhmann ook heel wat interessants heeft te melden over de zogeheten risico-maatschappij. Dat de kwestieuze opvattingen vaak ver afstaan van het thans populaire ideeëngoed ter zake van Ulrich Beck, moge na lezing van de voorgaande bijdragen zo onderhand in de lijn der verwachtingen liggen.

Tot besluit van deze bundel leek het ons aangewezen een tweetal te publiceren waarin Luhmanniaanse inzichten effectief worden aangewend binnen een sociologische deeldiscipline, meer bepaald met het oog op het openen van nieuwe denkpijsten. Vandaar de titel van het slotdeel: 'Systeemtheorie als werkinstrument'. *K. Dobbelaere* poogt in 'Luhmann en de analyse van de godsdienst' in de eerste plaats het godsdienst-sociologische debat rond secularisatie vanuit systeemtheoretisch oogpunt te herordenen. Vervolgens hanteert hij het aan Luhmann ontleende onderscheid tussen functie, prestaties en reflectie ter karakterisering van de plaats van de Rooms Katholieke Kerk binnen de moderne samenleving. *Luc Sels* gebruikt dan weer Luhmanniaanse inzichten om meer klaarheid te brengen in het lopende arbeids-sociologische debat rond bedrijfsorganisatie en nieuwe productieconcepten.

Om herhalingen van Luhmann-titels in de bibliografie bij elke bijdrage te voorkomen, wordt met afkortingen van boektitels gewerkt; de volledige lijst daarvan vindt de lezer na dit voorwoord. Aan het einde van de bundel treft hij ook een 'Luhmann-leeswijzer' aan. Rudi Laermans bespreekt daarin kort Luhmanns boekpublicaties, en signaleert tussendoor de beschikbare vertalingen in het Frans en het Engels.

Wij hopen dat het *Tijdschrift voor Sociologie* met dit themanummer een fundamentele aanzet heeft gegeven tot een nadere kennismaking met Luhmanns systeemtheorie in het Nederlands taalgebied. Uiteraard blijven we ons maar al te zeer bewust van de hiaten in deze bundel. Zo ontbreken bijdragen over deelsystemen als economie of kunst, of over Luhmanns historisch-sociologische analyses, bij voorbeeld van de liefdessemantiek of het theologisch denken. Toch menen we dat de bundel een voldoende gedifferentieerd overzicht biedt van Luhmanns oeuvre, dat overigens nog bijlange na niet als afgesloten mag worden beschouwd.

Rest ons nog de diverse auteurs te bedanken voor hun bereidwilligheid, hun inzet, en - *last but not least* - hun geduld.

Rudi Laermans, samensteller en gastredacteur
Erik Henderickx, hoofdredacteur *Tijdschrift voor Sociologie*.

Lijst van de gebruikte afkortingen

Voor exacte bibliografische gegevens zij verwezen naar de 'Luhmann-leeswijzer'; bij een reeks van op elkaar aansluitende titels (GS, SA) verwijst het in de tekst opgegeven Romeinse cijfer naar het geciteerde deel.

AuW	= <i>Archimedes und wir</i>
BdM	= <i>Beobachtungen der Moderne</i>
DS	= <i>The Differentiation of Society</i>
EC	= <i>Ecological Communication</i>
ESR	= <i>Essays on Self-Reference</i>
Fdr	= <i>Funktion der Religion</i>
FF	= <i>Funktionen und Folgen formaler Organisation</i>
GS I-IV-	= <i>Gesellschaftsstruktur und Semantik</i>
LV	= <i>Legitimation durch Verfahren</i>
M	= <i>Macht</i>
LP	= <i>Liebe als Passion</i>
ÖK	= <i>Ökologische Kommunikation</i>
PL	= <i>Paradigm lost</i>
PP	= <i>Politische Planung</i>
PTW	= <i>Politische Theorie der Wohlfahrtsstaat</i>
RE	= <i>Reflexionsprobleme im Erziehungssystem</i>
RdG	= <i>Das Recht der Gesellschaft</i>
RM	= <i>Die Realität der Massanmedien</i>
SA I-VI	= <i>Soziologische Aufklärung</i>
SBR	= <i>Die soziologische Beobachtung des Rechts</i>
SR	= <i>Soziologie des Risikos</i>
SoSy	= <i>Soziale Systeme</i>
TGS	= <i>Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie</i>
TS	= <i>Teoria della società</i>
TV	= <i>Theorie der Verwaltungswissenschaft</i>
UaM	= <i>Universität als Milieu</i>
V	= <i>Vertrauen</i>
WdG	= <i>Die Wissenschaft der Gesellschaft</i>
WiG	= <i>Die Wirtschaft der Gesellschaft</i>
ZS	= <i>Zweckbegriff und Systemrationalität</i>

